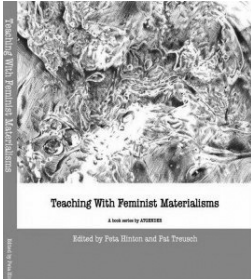

Recensies

Peta Hinton & Pat Treusch (red.)
Teaching with feminist materialisms (2015)
Utrecht: ATGENDER. 162 pages
ISBN 978-90-902-9042-3
E-book can be downloaded for free: <http://atgender.eu/vol-12-teaching-with-feminist-materialisms/>

Teaching with feminist materialisms

The editors of *Teaching with feminist materialisms* (2015), Peta Hinton and Pat Treusch, have succeeded at collecting a wide assortment of thought-provoking articles in this recent publication by ATGENDER. Apart from dealing with feminist interventions in critical pedagogy, feminist teaching methodologies that desire to bring, think, and *perform* theory and practice together in the classroom, and pressing critiques of the neoliberal corporatisation of European universities, all articles are framed by the now-prevalent so-called new feminist materialist turn. Taking into account the conceptual and methodological fluidity of this turn, which, if it had to be defined, could be regarded as a specific *post*-poststructuralist feminist type of 'renewed materialisms' (Coole & Frost, 2010, p. 4), an affirmative '*generative* thinking' (Van der Tuin, 2015, p. 10), or a feminist-oriented 'new metaphysics' that 'traverses and thereby rewrites thinking as a whole' (Dolphijn & Van der Tuin, 2012, p. 13), the editors provide the reader with a thorough contextualisation of this new – and thus supposedly innovative – strand of thought at the beginning of this edited volume.

Hinton's and Treusch's introduction in fact presents and frames *Teaching with feminist materialisms'* new feminist materialist characteristics very well; even readers that are not at all familiar with the disciplinary-shattering powers of this popular paradigm will at the end of this volume's opening paragraphs understand

that new feminist materialist thought not only hopes to bring (bodily) matter back under the philosophical spotlight, but does so while breaking through and disrupting modern dichotomised binaries, such as nature versus culture, mind versus body, human versus animal, and many others. Such a new feminist materialist, non-dualistic approach to teaching and pedagogies first of all means that matter and meaning can no longer be seen as separated but need to be thought together. And that, secondly, the new feminist materialist teacher consequently is encouraged to 'go beyond text-based learning and teaching' practices and strategies (p. 1). This eagerness to transcend the textual becomes very clear in Sofie Sauzet's and Astrida Neimanis's contributions ('Thinking through picturing' & 'Weather writing') that both step outside the traditional theoretical model of teaching and epistemology, and focus on more practically oriented strategies such as, respectively, teaching through picturing or keeping a snaplog of one's research activities and the exciting methodology of 'weather writing', a new feminist materialist-inspired pedagogical strategy that asks students to write in a more corporal, embodied manner situated within and in relation to their own specific environment and climate.

In addition to this focus on the practical, the question of how 'relations of knowing, being, and responsibility' (p. 1) come together in the feminist classroom arises when new feminist materialism and feminist teaching practices and pedagogies meet – or *intra-actively* encounter one another, to put it in more Baradian terms (see e.g. Barad, 2007). This intriguing inquiry seems to be forming the starting point of all articles in this volume, inspired by feminist science studies scholar Donna Haraway's notion of 'response-ability' (Haraway, 2008, p. 88) and feminist physicist-philosopher Karen Barad's agential realist 'ethics of worlding' (Barad, 2007, p. 392) – both apt examples of new feminist materialist philosophies that immediately start theorising from the idea that we, as human subjects (if we can still be described as such), are completely relationally entangled with the world, its beings, and its becomings, and are hence to be held morally accountable for all of our actions. Each chapter puts forward more accountable and engagement-focused feminist pedagogical paradigms that accentuate the potential of explicitly feminist non-authoritarian critical pedagogies, in which the teacher is no longer seen as the subject master or expert, but is a co-learner amongst students. These paradigms might, by the way, remind those who are more familiar with the genesis of new feminist materialisms of the critique by sexual difference thinker Luce Irigaray of Western philosophy's masculinist epistemology and pedagogy, in which values such as mastery, monologue, and competition are put on a pedestal, instead of a more dialogical, relational, difference-acknowledging model of education, symbolised by what Irigaray herself calls 'listening-to' (Irigaray, 2008, p. 231).

This changed relationality – or the feminist-political urge to transform the

traditional educational model and the relations between teacher and student – is based upon another typical key aspect of new feminist materialist thought, and particularly the Baradian version of the latter, namely new feminist materialism's interest in deconstructing the subject/object dichotomy. This interest translates itself into a critical examination and the ensuing destabilisation of the traditional Western epistemological model in which the subject that is out for knowledge and power objectifies and exploits the world to learn its secrets. As the editors also highlight, in accordance with Barad's agential realist philosophy that understands the world as consisting of intra-acting phenomena, 'objects and subjects of inquiry are entangled' (p. 3). And this implies that our ideas of subjectivity and objectivity need to be altered.

This issue is explicitly addressed in van der Tuin et al.'s article titled 'The thresholds project at Utrecht University'. In this philosophical piece, the authors address and contextualise Utrecht University's innovative Threshold Project, a collaborative educational project in which students were able to co-determine the outcome of the course by means of their continuous involvement with the course's setup and trajectory. In addition to mapping out different cartographies that go against the aforementioned subject/object divide, students were also encouraged to think through with the notion of '*matter*-ialism' (p. 34) in order to come up with non-dualistic philosophical models that transcend this divide.

The aforementioned destabilisation of the subject/object split also has an impact on the traditional view on teaching, as hinted at earlier. In a feminist classroom, teacher and student should be open to one another's input, and this anti-authoritarian approach immediately reminds us of educator Paulo Freire's critical pedagogy – a model that attacks the traditional banking system of education in which the student is merely regarded as a passive consumer that undergoes the process of being educated (e.g. Freire, 1970). Freire, contrastingly, opts for a more dialogical (and Irigaray-reminiscing) model of education, in which students and teachers are more attuned to one another. Or as Beatriz Revelles Benavente puts it in her article on the feminist classroom as an act of potential political resistance, '[t]eaching itself is a relational process' (p. 53).

These ideas developed in two thoughtful pieces by Maya Nitis ('Feminist materialisms in class') and Hanna Meißner ('Opening spaces'). Whereas Nitis's article mainly focuses on the idea of a classroom without masters but with productive dialogues between teachers and students via a chiasmic critique of the notion and process of mastery, Meißner's chapter criticises the educational banking or entrepreneurial/consumerist academic model that has now overtaken German academia. By employing feminist materialisms as an ethico-political project that hopes to engender positive transformation, Meißner also points at the loss of the political in academia, where utilitarian business goals and metrics are slowly but surely

dominating everything. By means of a new feminist materialist pedagogy, Meißner wishes to open up the German educational model again, so as really to transform education into a project of authentic freedom. Yet, she is also surprisingly – but probably rightfully – critical of the new feminist materialist turn, as this paradigm rose up from within a very specific neoliberal academic context. This particular situatedness of new feminist materialism indeed has to be taken into account, and Meißner's article therefore is an important call for new feminist materialist philosophies to stay self-critical of their positionality and historicity at all times, so as not to be seduced by the *über*-individualistic tendencies of today's neoliberal, capitalist society.

This disruption of the subject/object split is related to another divide as well that is often criticised by feminists, namely the supposed rupture between theory and practice, or academia and activism. Even though all of the volume's articles mention this problematic rupture, it is Kathrin Thiele who uses the Baradian notion of diffraction and political philosopher Hannah Arendt's work to demonstrate how theory and practice (in and outside the classroom) are not and should never be separated. Thiele, in her article 'Theorizing is *worlding*', follows in queer theorist Judith Butler's footsteps, who in *Undoing gender* (2004) also made a plea for the interconnectedness of theory and practice, since 'theory is itself transformative' (Butler, 2004, p. 204). In her article, Thiele diffractively rereads Barad and Arendt in a most original manner, and makes Arendt's critique of modern, utilitarian thought and instrumentalised reason fruitful to the contemporary academic context by linking it back to its changed, and now more competitive, environment. In addition to the latter critique, which neatly suits the new feminist materialist emphasis on thinking as a political undertaking, Thiele in her conclusion touches upon another major key point of new feminist materialism, namely the urge to think things *differently*, and accept the ethico-political responsibility that comes along with thinking as a feminist practice.

It is this emphasis on thinking differently, or *thinking anew*, that perfectly captures new feminist materialism as a (diverse and multifaceted) philosophical strand of thought, together with this volume's emphasis on how new feminist materialism could give feminist pedagogues and teachers that extra impulse also to *teach differently*. Even though *Teaching with feminist materialisms* at times tiptoes around the question of what new feminist materialism's newness entails exactly, and maybe also should have provided the reader with a more detailed Harawayian contextualisation of Barad's new feminist materialist agential realist philosophy (as both thinkers have influenced each other tremendously), this volume successfully demonstrates how crucial feminist critiques of educational practices are, and how various new feminist materialisms are also engendering a Copernican shift within the domain of feminist pedagogy. Both the avid new

feminist materialist and the feminist teacher with an interest in transdisciplinary trends and methodologies in gender studies will therefore enjoy ATGENDER's *Teaching with feminist materialisms!*

Bibliography

- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham and London: Duke University Press.
- Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York and Abington: Routledge.
- Coole, D., & Frost, S. (Eds.). (2010). *New materialisms: Ontology, agency, and politics*. Durham and London: Duke University Press.
- Dolphijn, R., & Tuin, I. van der. (2012). *New materialism: Interviews & cartographies*. Ann Arbor: Open Humanities Press. An Imprint of MPublishing. University of Michigan Library.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.
- Haraway, Donna J. (2008). *When species meet*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Irigaray, L. (2008). *Luce Irigaray: Teaching*. Edited by Luce Irigaray with Macy Green. London and New York: Continuum.
- Tuin, I. van der. (2015). *Generational feminism: New materialist introduction to a generative approach*. Lanham and Boulder: Lexington Books.

Over de auteur

Evelien Geerts is a PhD student in Feminist Studies at the University of California, Santa Cruz (USA). Her research focuses on Continental philosophy, new feminist materialisms, (sexual) difference philosophy, feminist critiques of psychoanalysis, and feminist science studies & epistemological critiques.

E-mail: egeerts@ucsc.edu

Ashley Tellis and Sruti Bala (Eds.) (2015)

The global trajectories of queerness: Re-thinking same-sex politics in the Global South

Leiden and Boston: Brill. 271 pages, € 70,00

ISBN 978-90-043-0933-3

The global trajectories of queerness: Re-thinking same-sex politics in the Global South

Ashley Tellis and Sruti Bala's collection of essays maps the circulation of the term 'queer' by outlining how same-sex intimacies and sexual politics from and of the Global South are theorised and entangled in processes of globalisation. The fifteen essays investigate if the societies of the Global South merely appropriate and propagate 'an internationalist (read Euro-US) language of LGBT/queer rights and identity politics, whether it is imposed on them or whether there is a productive negotiation of that language' (p. 19). Tellis and Bala offer a profound critique of theoretical frameworks in which same-sex discourses in the Southern Hemisphere are uncritically envisioned within a global 'queer' internationalist language, without discussing the term's political, economic, and cultural underpinnings. It argues for a particular specificity when it comes to scholarly work on local expressions of same-sex desire, although refraining from nativist and cultural relativism rhetorics.

The introductory chapter provides a refreshing and critical reading of earlier and more recent scholarly work on the question of globalisation and same-sex cultures in the Global South (Cruz-Malave & Manalansan, 2002; Altman, 1996; Aggleton et al., 2012; Wieringa & Sivori, 2013). Within these frameworks, Tellis and Bala argue, a series of problematic binaries usually lay out the fundamental components of the field of same-sex desire. First, there is a problematic binarism between 'tradition'; pre-modern, pre-colonial same-sex practices; and 'modernity', i.e. Western style identity politics (Altman, 1996), thus perpetuating a common racialised and imperialist understanding of sexuality. They single out Altman as he designates the native as unable to have an identity, only practices, whereas the 'modern' Western citizen has an identity. Second, Tellis and Bala make the crucial point that the opposition between commodification and politics (Cruz-Malave &

Manalansan, 2002) is an artificial binarism. Namely, can politics be completely situated outside the domain of commodification? Moreover, is queer intervention completely safeguarded from being commodified? Third, they observe a binary in recent writings between dispossession and empowerment (Cruz-Malave & Manalansan, 2002), while the editors argue that queer politics in many southern localities have proven that what empowers can dispossess. Fourth, there is a binary between home and diasporas, as if the two can simplistically be put in complete opposition. 'As if queer North American and Western European politics were also not tied up with nationalist projects and as if the diaspora's "queernesses" were not always already contaminated by Euro-US queer politics' (pp. 16-17). Fifth, there is a binary between nationalisms and global economy; although can, as the editors contend, nationalisms be entirely separated by global economy within a world where there is a constant negation and trade of goods, people, information, knowledge, and images? And, lastly, there is a binary between globalisation and subjectivity where queer subjectivity is often merged and confused with queer critique, i.e. counter-hegemonic, while some 'queers' in the Global South appear to 'dovetail quite comfortably and disturbingly with the hegemonic' (p. 17).

Through writings of and interviews with scholars, activists, and artists from Bolivia, India, China, Guatemala, El Salvador, Argentina, Iran, Trinidad, Taiwan, as well as Palestine, Saudi Arabia, Mexico, The Gambia, and Thailand, the book maps the uneven, ambivalent, and contradictory trajectories of the term 'queer', from its appropriation in the streets of New York in the 90s to its travel towards many countries in the Global South. The volume is insightful as it discloses mostly country- or site-specific studies of same-sex sexualities and also offers a profound and fundamental critique of the 'West' as a geopolitical knowledge formation. It addresses sexual citizenship and identity that are wrongly seen as new to the Global South (c.f. Wieringa & Sivori, 2013, p. 16); the editors argue that they are not 'modern' concepts that have been 'introduced' from the West. Moreover, it critiques the idea of the sexual subject in the Global South that is frequently referred to and resituated in the singular, as if sexuality were a cohesive matter. The essays in this anthology can be read out of sequence without reference to other essays in the book. The editors refrained from dividing the book into sections which makes the book harder to read selectively, depending on your primary interest. A geographical or thematic grouping of the essays would have given the book a more focused feel. Readers are likely to ask how the chapters interlink besides the focus on the Southern Hemisphere and why some countries and sites were chosen and others omitted. Although the book does not offer a clear justification for the selection of themes and countries, the strong individual essays and the introductory chapter offer a comprehensive and informative exploration of particular local expressions of same-sex desire and subjectivity.

The first chapter by Neville Hoad focuses on the intersection of queer theory and transnationalism in order to ask the question: 'Could there have been a queer theory of, from, and for the global South?' (p. 29). He understands the relationship between queer theory and transnationalism as an ambivalent type of pharmakon — which means both medicine and poison. On the one hand, global capitalist relations of production, which have a strong relationship with the concept of queer (Warner, 1993), homogenise the sexual and identitarian life and experience of its subjects. And on the other hand, queer theory, through its impact on transnational policy and human rights discourses, engages and challenges a range of specific issues such as heteronormativity and patriarchy in their particular places and times. Readers who are familiar with Roderick Ferguson's memorable work *Aberrations in black: Toward a queer of color critique* will especially enjoy his chapter in the book. *Aberrations in black* describes a complex relation between liberalism and historical materialism and how these issues have placed gender and sexual normativity as essential to social transformation. In this book under review, Ferguson rereads *Aberrations in black* to contend that the queer of colour critique does not represent the exporting of 'queerness' to the Global South, but rather demonstrates how the concept of queerness can be used as an analytical tool to engage with the knowledge of and from the Global South.

A majority of the chapters of the book follows this particular methodology, thus utilising queerness as an analytical tool to research same-sex politics within a specific geographical location under the conditions of global governance. Haneen Maikey and Mikki Stelder analyse the need to disregard single-issue LGBT identity politics (visibility, pride, coming out, and gay rights) as principal frameworks inflicted on Palestinian queers to understand their struggle. They interestingly employ the term 'queer' in opposition to the authority of Western LGBT movements, to the Palestinian patriarchal culture and the involvement of the Israeli LGBT movements and 'Pinkwashing' campaign with a Zionist ideology and its occupation of the Palestinian territories. The use of the term 'queer' as they employ it, 'is both a reflection on its commodification, [...] a form of reading [...] that reveals the ways in which frames of sexual rights and sexual solidarity have folded LGBT subjects into the state, and colonial and imperial violence, and as a praxis that brings to the surface [...] what was rendered unintelligible' (p. 100).

Equally interesting are the essay by Josephine Ho and the interview of activist Wei Tingting. In her essay, Ho describes how Taiwanese gay rights movements and AIDS-related prevention programmes impose Western ideas of 'civility' and 'modernity', which in turn not only mainstream and normalise same-sex sexualities, but create a set of regulation and censorship that propagates 'respectable' and 'decent' citizens. Thus, the desire of south-eastern countries for modernity and civility has now developed into new civic customs and values that govern people's

lives down to the tiniest details, 'hence blurring the public/private divide that used to stop state surveillance of people's lives and relationships at the door' (p. 132). Queerness then, she argues, can be a mechanism for disputing the hegemony of respectability and decency now created by global governance by locating the concept's local genealogy and taking into account the structural inequality in which the Global South is situated. But what constitutes 'queerness' in Taiwan if the concept was phonetically translated as *ku'er* in Chinese (literally 'cool kid'), as the interview of Chinese activist Tingting and the essay by Ho show, and coincides with the introduction of a popular Coca-Cola beverage *Qoo* (transliteration *ku'er*) in Asia? How does the visibility of queer goes in tandem with its closeness to the commodity? Can a 'queer' movement be critical of the existing *tonghzi* (homosexual) movement without jeopardising the hard-fought and won battles of the LGBT movement? As Tingting explains the 'born as gay argument', which was the main strategy of the LGBT movement to counter homophobia, stands in stark contrast with the sexual fluidity of queerness. And lastly, what is the valence of 'queer' as the circulation of the concept is limited or not understood by the ordinary people? Arguably, the only valence of queerness in this context might be to differentiate the LBT community, as Tingting argues, from the mainstream gay movement as the term *tonghzi* in some context is read as 'gay men' thus dismissing lesbians, bisexuals, and transsexuals/transgenders.

Witchayanee Ocha's essay addresses the question of labour in the trajectories of queer in the Global South, which strangely enough, has not been touched upon in such depth and rigidity in the contributions of this book. She explores the connection between the sex and medical tourism industries in Thailand and sketches the development of a variety of gender identities dictated by the aesthetic and sexual norms of the market under the sign of neoliberal globalisation. The chapter by Krystal Nandini Ghisyawan shows a comprehensive literature overview of same-sex discourses in the Caribbean, but does not provide much added value in this field. The ethnographic study of 35 women in Trinidad remains anecdotal and descriptive and fails to ponder questions of tenable interest. The essay by Julieta Paredes is problematic in many ways. While Paredes interestingly analyses colonisation as a violent and phallocentric penetration (penetration as an act of injecting one particle into another, and colonisation as the intrusion and rule of territory), she sees trans identities as an 'attempt to destroy the historical and political identity of women', since 'there are male bodies that call themselves trans and they end up saying that they are women or that they can be women' (p. 234). She continues that 'those who identify as trans do not have a politics, it is not an identity, it is mere make-up' (p. 234). In essays such as these, you would have liked the editors to have a more rigorous and prominent role in facilitating a coherent discussion between the essays. Nevertheless, this rich and thought-pro-

oking collection is a welcome and well-timed extension to recent studies of same-sex sexualities and current developments in same-sex discourses within the Global South.

Bibliography

- Aggleton, P., Boyce, P., Moore, H., & Parker, R. (Eds.). (2012). *Understanding global sexualities: New frontiers*. London: Routledge. Print.
- Altman, D. (1996). Rupture or continuity: The internationalization of gay identities. *Social ext* 48: 77- 94.
- Cruz-Malave, A., & Manalansan, M. (Eds.). (2002). *Queer globalizations: Citizenship and the after-life of Colonialism*. New York: New York University Press. Print.
- Warner, M. (Ed.). Fear of a queer planet: Queer politics and social theory. *Cultural politics* 6. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wieringa, S., & Sivori, H. (Eds.). (2013). *The sexual history of the Global South: Sexual politics in Africa, Asia and Latin America*. London: Zed Books. Print.

Over de auteur

Wigbertson Julian Isenia (1986) has an MA degree in Arts and Culture (University of Amsterdam), and a Bachelor in Interdisciplinary Social Sciences (University of Utrecht) and Theatre Studies (University of Amsterdam). Currently, he is doing fieldwork and archival research in Curaçao and the Netherlands in preparation for a doctoral study of sexual citizenship in the Dutch Caribbean. This fieldwork is funded by the Sylvia W. De Groot Fund and Stichting Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude te 's-Gravenhage.

Elizabeth de Groot

Laet doch niemant dese brief leesen.

Vrouwenbrieven uit Friese familiearchieven 1600-1800

Gorredijk: Uitgeverij Bornmeer. 216 pagina's.

€ 17,50

ISBN 978-90-561-5348-9

Laet doch niemant dese brief leesen. Vrouwenbrieven uit Friese familiearchieven 1600-1800

'Laet doch niemant dese brief leesen', de titel van de bundel met 17e en 18de eeuwse vrouwenbrieven uit Friese familiearchieven, bezorgd in 2015 door Elizabeth de Groot, suggereert een zeldzaam intiem inkijkje in de vrouwenziel van twee- tot vierhonderd jaar geleden. Voor een deel gunnen deze brieven ons ook zo'n inkijk. Onze intiemste geheimen, die we willen delen met anderen die we vertrouwen, betreffen vaak geldzaken, voorvallen rond ziekte en dood en dat was vroeger niet anders, zo blijkt uit deze publicatie. Liefdesperikelen of politieke ontwikkelingen komen als onderwerp minder vaak voor.

De selectie brieven die Elizabeth de Groot heeft samengesteld uit Friese familiearchieven die in Leeuwarden worden bewaard, geeft voor de vroegste periode vooral brieven van adellijke dames weer of andere vrouwen uit de elite. Langzamerhand komen er ook brieven bij van burgervrouwen. Uit de driehonderd vrouwenbrieven die gevonden zijn in de familiearchieven, zijn een zestigtal geselecteerd en in modern Nederlands hertaald, zodat er een prettig leesbare bloemlezing ontstaan is voor het brede publiek. Zo'n 70% van de brieven uit deze bloemlezing dateert uit de periode na 1700. Er is door de samenstelster gestreefd naar variatie in onderwerp, afzender en geadresseerde. Van veel voorkomende gelegenheids-correspondentie in de archieven, zoals bijvoorbeeld van rouwbrieven, is steeds één voorbeeld ter illustratie opgenomen.

Er zijn uitsluitend Nederlandstalige brieven opgenomen in deze selectie. Enkele briefschrijfsters schrijven tamelijk onbeholpen Nederlands, zoals bijvoorbeeld Louise Henriëtte, de oudste dochter van stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Waarschijnlijk beheerste ze het Nederlands niet goed genoeg en was Frans haar eigenlijke moedertaal. Iets soortgelijks geldt voor de adellijke dames

van Duitse komaf. De brief van Trijntje Hylkes, de dochter van vrachtschipper Hylke Jans, verradt door enkele grammaticale eigenaardigheden dat ze thuis Fries of Stadsfries sprak. Omdat alle brieven in hedendaags Nederlands bewerkt zijn, is het lastig om ze op stijl te beoordelen.

De zorg waarmee deze brievenbundel is samengesteld is voorbeeldig. Elke brief of onderdeel van een briefwisseling is ingeleid met een historische en biografische schets die de brief in een breder kader zet. De afgebeelde portretten, brieffragmenten en andere illustraties in zwart-wit zijn informatief en functioneel. In de inleiding wordt de positie van de vrouw in allerlei opzichten belicht en een beeld geschetst van het alfabetisme in deze twee eeuwen en de kunst van het brieven schrijven.

Waarin onderscheiden deze brieven zich? Vaak valt de schrijfster meteen met de deur in huis. Aan inleidende beleefdheden wordt weinig ruimte geschonken. Louise Henriëtte vraagt als jonge moeder van een zoontje een oude, bevriende hofdame om advies. Welke vruchten moet ze haar kind geven als het tanden krijgt? 'Mevrouw weet het beter dan ik zeggen kan. Ik geloof dat mijn kind al haast tanden krijgt, het wordt zo groot dat men zich erover verwondert. Adieu lieve mevrouw Rumen, blijf toch altijd van mij houden, ik blijf van jou houden zolang ik leef.' Een ontroerend briefje, waarschijnlijk uit 1648, van een prinses, die zich persoonlijk om het welzijn van haar baby bekommert. Het oudste zoontje van Louise en de keurvorst van Brandenburg stierf overigens voor het een jaar oud was.

Hoe wankel een mensenleven was, daarvan getuigt ook de brief van Juliana Catharina van Aebinga uit 1656: 'Maar de almachtige Heer onze grote God heeft mij en twee van mijn kinderen boven verwachting toch nog gespaard. Het derde kind, waarvan ik zwanger was, is te vroeg ter wereld gekomen en daarna heb ik nu acht weken met de kinderen heel zwaar en pijnlijk aan de pokken geleden met ernstige verschijnselen in mijn gezicht, waardoor ik tot vandaag niet heb kunnen lezen en schrijven.'

Thamara Reneman, een telg uit een predikantenfamilie, beschrijft in 1697 vanuit Batavia uitvoerig het sterfbed van haar dochtertje Hinke. Was Hinke, bijna vijf jaar oud, inderdaad zo godsvruchtig als Thamara in haar brief suggereert? Thamara, op dat moment al weer zes maanden zwanger en 36 jaar oud, laat in elk geval zien wat de realiteit was in veel vrouwenlevens: aan de lopende band kinderen baren en vaak weer aan de dood verliezen. Een grote kinderschaar was in de ogen van de tijdgenoten een geschenk van God. Sophia Anna van Pipenpoy, één van de rijkste adellijke dames van Fryslân, was ook in die zin onderbedeeld. Haar echtgenoot Wytze van Cammingha stierf in een duel en van haar tweede echtgenoot graaf Schellaert van Obbendorf scheidde ze wegens zijn wangedrag. Als kinderloze weduwe kon ze zich alleen nog tandenknarsend druk maken om

allerlei financiële perikelen en pesterijen door plaatselijke potentaten: 'Mij is onlangs ter ore gekomen dat bij het schoonmaken van onze kerk hier in Sexbierum, toen die werd gepeetst, dat degene die ermee bezig waren een opening hadden gemaakt zodat het water in mijn graven kon lopen. En dat met deze woorden, dat de oude vrouw nu zo lang dorst had geleden, dat het tijd werd dat ze eens te drinken kreeg.'

Maar wat moest je als ongelukkig getrouwde vrouw met een man die voortdurend dronken en gewelddadig was? Yda Scheltinga vraagt in 1771 haar neef om hulp tegen de woedeaanvallen van haar echtgenoot. Deze was al onder financiële curatele gesteld, maar zou volgens Yda eigenlijk opgesloten moeten worden. Vaak was een scheiding, waarbij de echtgenote haar eigen bezittingen terugkreeg, de beste oplossing. In brief 40 vraagt Anna van Geismar aan haar neef of hij met zijn relaties kan voorkomen dat mevrouw Hackfort (de gescheiden vriendin) in haar afwezigheid op Liauckemastate niet alsnog door haar ex bestolen wordt. Ook is ze verbijsterd door de gang van zaken rond de aankoop van een stemhebbende plaats.

Adellijke jonge vrouwen hielden zich onledig met borduren en het schrijven van brieven aan broers die in het leger zaten en mannelijke familieleden die hun zaken behartigden. De veertienjarige schippersdochter Trijntje Hylkes schrijft dat ze rondbreien leert zodat ze een armmof kan maken. Maria Krullers, de voormalige bijzit van grietman Willem van Haren, probeert met geklaag over haar oude jichtige lijf haar ex-minnaar zo vaak mogelijk geld af te persen voor hun kinderen en de rest van de familie. En zo valt er meer te genieten in deze brievenbundel die werd gepresenteerd op de Dag van de Brief op 24 april 2015 in Leeuwarden. De organisatie berustte bij Tresoar, Historisch Centrum Leeuwarden, Fryske Akademy en initiatiefnemers Alpita de Jong en Wiebe Bergsma. De website www.brievenboulevard.nl is een vervolg op dit project.

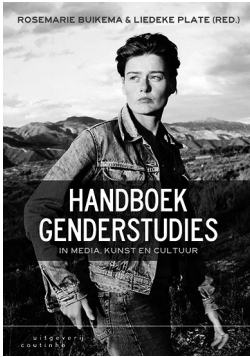
Deze bloemlezing uit vrouwenbrieven geeft geen beeld van het leven van de Friese vrouw tussen 1600 en 1800. Dat pretendeert de samenstelster ook niet, het is een algemene bloemlezing. Veel adellijke briefschrijfsters kwamen van buiten, een aantal vestigde zich mettertijd in het gewest. Wil je intensiever kennis maken met het leven van de vrouw in Fryslân, dan zijn er een aantal lezenswaardige publicaties over deze periode waarin de positie van de vrouw in dit gewest toch wel scherper belicht wordt. Ik denk bijvoorbeeld aan studies over het verschijnsel kindermoord, armenzorg, familiebedrijven, dichtersessen die vaak uit burgerlijke kringen kwamen. Naast het voortreffelijke werk van Gieneke Arnolli en Rosalie Sloof, *Letter voor letter: Merklappen in de opvoeding van Friese meisjes* (Zwolle 2004), hadden dergelijke publicaties wel genoemd mogen worden in de literatuurlijst, voor de lezers die zich nog verder in dit onderwerp willen verdiepen. Ik noem hier als afsluiting:

- Huisman, G., & Woude, S. van der (1988). Vrouwmensch, Vrouwmensch, hoe bistu hier toe gekomen? Kindermoord in Friesland in de periode 1700-1811, *De Vrije Fries* 68, 63-84.
- Jensen, L. (2014). *Brongersma, Titia (ca. 1650-na 1687)*. In: Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland. <http://resources.huylgens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Brongersma>
- Spaans, J. (1997). *Armenzorg in Friesland 1500-1800. Publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum en Harlingen*. Hilversum-Leeuwarden, Verloren.
- Spoelstra, J. (2011). Jetske Leninge en Marike Rommerts, skriuwe yn it skaad fan Kynke, *Ensaft* 6.
- Van der Kloet, J. (2016). *Lenige, Kynke (1755-1780)*. In: Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland. <http://resources.huylgens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Lenige>

Over de auteur

Jelma Knol, 1955, was enige jaren docent geschiedenis in Amsterdam en omstreken. Vanaf 1986 werkzaam als redacteur bij Omrop Fryslân, Frysk & Frij (tot 1993) en de Friese literaire tijdschriften HJIR en *Ensaft*. Van 1993-2014 redacteur fictie en non-fictie bij Friese Pers Boekerij/Noordboek.

E-mail: jelma.knol@hetnet.nl

Rosemarie Buikema & Liedeke Plate (red.) (2015)
Handboek genderstudies in media, kunst en cultuur
Bussum: Uitgeverij Coutinho. Tweede, herziene druk
453 pagina's, € 44,50
ISBN 978-90-4690-501-2

Handboek genderstudies in media, kunst en cultuur

Drie edities

Alweer 23 jaar geleden rolde het allereerste handboek vers van de pers: *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen* (Buikema & Smelik, 1993). Een dertiger was ik toen en, naast werk en gezin, net een jaar bezig met mijn deeltijdstudie Wijsbegeerte aan de Universiteit Utrecht (UU). Op zoek naar vrouwen in de filosofie (die bij Wijsbegeerte niet leken te bestaan) schafte ik het handboek van het toen nog prille Vrouwenstudies aan. Het handboek bleek een weerslag van de eerste onderzoeksresultaten en de discussies over de ontwikkeling van vrouwenstudies tot een zelfstandig wetenschapsgebied. Kwesties waren of er zoiets als vrouwelijke essentie bestond, het wel/niet invoegen in of veranderen van een door mannen gedomineerde canon in kunst en cultuur, en of er bij vrouwenstudies ruimte was voor vraagstukken over etniciteit, seksualiteit, klassen en leeftijd.

De latere term *genderstudies* ontstond naar aanleiding van kritische vragen over het onderzoeksveld, waarbij 'gender' gold als de sociaal-culturele tegenhanger van 'seks' en het onderzoek zich richtte op de inventarisatie en analyse van machtsverhoudingen *tussen* mannen en vrouwen en *in* elke man en vrouw. Als logisch gevolg verscheen een nieuwe versie van het handboek, deze keer getiteld *Gender in media, kunst en cultuur* (Buikema & Van der Tuin, 2007). De auteurs schrijven in de leeswijzer bij het tweede handboek: 'Met dit nieuwe handboek genderstudies willen we markeren dat genderstudies zich heeft ontwikkeld tot een volwassen wetenschapsgebied. In dit boek *hernemen* we daartoe de geschiedenis van de theorievorming en *canoniseren* we opnieuw het feministisch gedachtegoed' (p. 11).

De toon in de derde en meest recente editie, het *Handboek genderstudies in media, kunst en cultuur* (Buikema & Plate, 2015) is die van een gevestigde disci-

pline. Het voorwoord is kort en bondig, zonder verdere uitweidingen over de plaats van genderstudies in onderwijs en wetenschap.

Inhoudelijke verschuivingen

Bij het allereerste handboek *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen* ligt de nadruk vooral op de triade gelijkheidsdenken (de strijd voor gelijke rechten en posities), verschilddenken (opsporen, ontdekken en ontwikkelen van hetgeen eigen is aan vrouwen en zich onderscheidt van mannen) en deconstructiedenken. Rosemarie Buikema zei indertijd over dat laatste (Haaft, 1993): ‘Het deconstructiedenken stelt het fundament van het westers denken aan de kaak, dat op het denken in tegenstellingen gebaseerd is. Mannelijk tegenover vrouwelijk, maar, direct daaraan gekoppeld, ook rationeel tegenover emotioneel, actief tegenover passief, geestelijk tegenover lichamenlijk, enzovoort.’

In het tweede handboek, *Gender in media, kunst en cultuur*, is de stap gemaakt naar het poststructuralistisch perspectief met aandacht voor de feministische theorievorming. Het denken uit het eerste handboek ligt hieraan ten grondslag, maar de focus is verbreed naar het poststructuralisme, de stroming die het idee van een enkele onderliggende verklarende structuur voor alle bestaande culturele uitingen onderuit haalt. Voor de poststructuralist is er geen objectieve (wetenschappelijke) positie, ongevoelig voor culturele systemen en persoonlijke perspectieven, maar is betekenis meervoudig en instabiel. Rationaliteit (verlichtingsideaal) en binaire opposities met altijd een hogere waardering voor één van de polen (verlichtingsdenken: cultuur/natuur, rationaliteit/gevoel, geest/lichaam, man/vrouw) liggen zwaar onder vuur.

Het *Handboek genderstudies in media, kunst en cultuur* (Buikema & Plate, 2015) heeft veel behouden uit de vorige editie van bijna tien jaar geleden. Daarmee lijkt zich een bepaalde benadering te bestendigen.

Het boek bestaat uit drie delen, waarbij het derde deel ook in deze editie de bijdrage van Rosi Braidotti bevat over krijgsheldin Dimpna. Hoewel deze bijdrage nagenoeg gelijk is aan die in de vorige editie, heeft het niet aan kracht ingeboet. De in eerste instantie verhaal- en voorstellingsanalyse gaat over in een breder kader. Theoretische instrumenten en analytische kaders komen aan bod, zoals de ethische en etnische context, de politieke theorie en de rol van emoties, de analyse van de vrouwelijke waanzin en de feministische epistemologie. Braidotti schrijft aan het eind van haar bijdrage ‘Dimpna belichaamt ook een techniek die ik koester: het terugblikken aan de hand van vrouwen uit de geschiedenis en vrouwen uit mijn eigen leven’ (p. 390). En dat is precies de techniek die, net als in de vorige editie, is gehanteerd: in elk hoofdstuk maken we kennis met een mythologische of

actuele heldin en haar strijd op verschillende plaatsen in verschillende tijden. Haar verhaal begint klein, dichtbij de heldin, en groeit van daar uit naar een breder perspectief met meestal methodologische grondslag.

Deel 1 behandelt de actuele debatten, de kernconcepten en theorieën binnen genderstudies. Simone de Beauvoir opent als vanouds het strijdtoneel met de geschiedenis van het feminisme (p. 19 en verder). Nieuw in deze editie is dat zij direct gevolgd wordt door Malala en het hedendaags feminisme (p. 39 en verder). Met Malala komen de kernconcepten religie en emancipatie aan bod. Actueel, omdat Malala moslima is en tegelijkertijd emancipatorisch werk verricht met haar strijd voor gelijke onderwijskansen voor jongens en meisjes. Zijn deze twee zaken wel te verenigen? De auteur, Eva Midden, vraagt zich af of Malala kan worden beschouwd als een voorbeeld van huidig feminisme. De positie van Malala lijkt volgens haar de complexe relatie tussen religie en feminisme te benadrukken. Ze geeft aan dat Malala's verhaal mogelijk bevestigt dat de islam in tegenspraak is met tolerantie, gelijkheid en vrijheid, maar dat haar strijd voor de rechten van meisjes wereldwijd misschien juist laat zien dat religie en emancipatie heel goed kunnen samengaan.

De gehandhaafde strijdtönen zijn die op het gebied van het lichaam, de grens, verbeelding, kolonie en seksualiteit. Bij kennis als strijdtoneel heeft de bespreking van het feministisch 'standpuntdenken' (naar aanleiding van Antigone) plaatsgemaakt voor het uiteenrafelen van 'gesitueerde kennis', een dimensie uit de standpuntepistemologieën in het feministisch onderzoek en activisme, met Virginia Woolf als heldin (p.75 en verder).

Deel 1 sluit af met twee geheel nieuwe bijdragen, namelijk mannelijkheid als strijdtoneel (aan de hand van William Stoner en mannenstudies) en affect als strijdtoneel, waarbij Marina Abramovic de heldin is aan de hand waarvan de politiek van de emotie wordt uitgewerkt, door, en ook dat is nieuw, een man.

Deel 2 behandelt een aantal cultuurwetenschappelijke disciplines van waaruit theorieën en kernconcepten worden toegepast, zoals film, documentaire, fotografie, nieuwe media, het stripverhaal, theater, theologie en (kunst)geschiedenis. Ook in dit deel speelt Malala een rol, deze keer om de politiek van feministisch nieuwe-media-activisme te bespreken (p. 301 en verder). Wat enigszins bevreemdt is dat deel 2 opent met een 'gouwe ouwe': de politiek van Florence Nightingale in de feministische geschiedschrijving (p. 199 en verder), omdat het behoort tot de meer traditionele studies. Het lijkt erop dat dit toch een 'blijvertje' is in de genderstudies, in tegenstelling tot Héléne Swarth en de constructie van mannelijkheid in de feministische literatuurbeschuwing die in de vorige editie nog een plaats kreeg. Wel terugkerende figuren zijn Madonna en Maria Magdalena (resp. feministische theologie en kunstgeschiedenis), Lara Croft en Kill Bill (film) en Peter Pan (theater).

Hoewel Cindy Sherman ook een terugkerende heldin is in deze nieuwe editie (p. 253 en verder), is de focus gewijzigd van Cindy Sherman in gevecht met feminisme en (mode)fotografie naar *Angry Fashion* en de politiek van het beeld. De inhoud van het hoofdstuk is niet enorm veranderd, maar is meer in de tijd geplaatst. Sinds de vorige editie is bijna tien jaar verstreken en Shermans werk is vaak onderwerp geweest in cultuur- en kunsthistorisch onderzoek. Het hoofdstuk richt zich specifiek op de relevantie van Shermans werk voor genderstudies, zoals de culturele constructie van het vrouwenlichaam (bijvoorbeeld de afbeelding ervan in westerse media). Bij het hoofdstuk is weer de prachtige foto opgenomen die bij de vorige editie op de omslag prijkte: Cindy Sherman, *Untitled #122* (1983).

Nieuw in het tweede deel zijn Trinh T. Minh-ha en de feministische documentaire (p. 283 en verder) en de al eerder genoemde Malala. Verder is het boek verrijkt met Midia, Xavier en Sarah en de politiek van de 'link' in de digitale geesteswetenschappen (p. 315 en verder), en Alison Bechdel en de queer graphic novel (p. 347 en verder). Trinh T. Minh-ha is een postkoloniaal filmmaker en wetenschapper. Het hoofdstuk bespreekt twee vroege films van haar om aan de hand daarvan uiteen te zetten op welke manier vragen en feministische theoretische concepten kunnen helpen bij het analyseren van documentaires. Midia (13 jaar Marokkaans-Nederlands meisje), Xavier (13 jaar in Londen geboren Portugese jongen) en Sarah (17 jaar Britse jonge vrouw met Kashmir roots) zijn de hoofdrolspelers in een onderzoek naar de 'link' en zijn gelaagde werking als empirisch gereedschap, met de indertijd populaire Hyves als bron van informatie. Alison Bechdel is kunstenaar, activist en auteur van onder andere *Dykes to Watch Out For* (strip) en *Fun Home: A Family Tragi-comic* (memoires in stripvorm). Zij ontwricht met haar werk het traditionele onderscheid tussen vorm en inhoud. *Fun Home* verstoort daarnaast literaire categorieën door de combinatie van traditioneel 'hoge' en 'lage' kunstgenres. Het verband met queer is dat het verstoren van categorieën de 'core business' is van queer theory.

Een aantal praktische zaken is, in vergelijking met de vorige editie, prettig geregeld. Direct na elk hoofdstuk bevindt zich het notenapparaat en vervolgens een lijstje onderzoeksvragen die gerelateerd zijn aan het pas gelezen hoofdstuk. Zo heeft elk hoofdstuk alle informatie over het eigen onderzoeksterrein en kan de student naar eigen voorkeur zich verder verdiepen in de cultuurwetenschappelijke en maatschappijkritische onderwerpen. Verder is de verklarende woordenlijst (glossarium), die in de vorige editie ontbrak, weer opgenomen.

De betrekkelijk geringe veranderingen ten opzichte van de vorige editie, zeker in vergelijking met de grote stappen die zijn gemaakt van de eerste naar de tweede editie, versterkt het vermoeden dat genderstudies een stevige basis in de wetenschappelijk wereld heeft gelegd die verder uitgebouwd kan worden. Tegelijkertijd is misschien de vraag gerechtvaardigd of genderstudies de zoekende dynamiek

is kwijtgeraakt. De techniek van het terugblikken aan de hand van vrouwen uit de geschiedenis en van daar uit werken aan een breder perspectief lijkt nu een zekere factor, een manier van onderzoeken die door alle geleidingen van genderstudies wordt toegepast. Wordt er nog gekeken naar andere wijzen van onderzoek? Ondanks dat vormen de hoofdstukken met de nieuwe input een verrijkende aanvulling op het handboek.

Bibliografie

- Buikema, R., & Smelik, A. (Red.). (1993). *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen*, Muidenberg: Uitgeverij Coutinho.
- Buikema, R., & Tuin, I. van der (Red.). (2007). *Gender in media, kunst en cultuur*, Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Haaft, G. Ten (1993, 10 juni). 'Feminisme kan ook gewoon leuk zijn' Soms lijken vrouwenstudies harder nodig dan ooit tevoren Van Dale behandelt man en vrouw nog steeds ongelijk, *Trouw* [online artikel]. Beschikbaar: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4512/Cultuur/article/detail/2734873/1993/06/10/Feminisme-kan-ook-gewoon-leuk-zijn-Soms-lijken-vrouwenstudies-harder-nodig-dan-ooit-tevorenVan-Dale-behandelt-man-en-vrouw-nog-steeds-ongelijk.dhtml>

Over de auteur

Susan Hol is filosoof in de analytische esthetica en onafhankelijk onderzoeker naar de manier waarop vrouwen hun weg hebben gevonden in de door mannen gedomineerde kunstwereld. Het doel is om tot een unieke combinatie te komen van feministische theorie en analytische esthetica op het gebied van vrouwen in de hedendaagse kunst. Daarnaast is zij redacteur van allerlei boeken in de (geestelijke) gezondheidszorg. Haar voormalige beroep was dramatherapeut.

